

УДК 272/273-423.4:322(73+(47+57))“1939/1945”

<https://doi.org/10.46869/2707-6776-2025-31-4>

Кудінов Д.В.

<https://orcid.org/0000-0002-1516-576X>

Ходун Е.О.

<https://orcid.org/0000-0002-2184-3571>

США ТА РЕЛІГІЙНА СВОБОДА КАТОЛИКІВ У РАДЯНСЬКІЙ ПОЛІТИЦІ ПІД ЧАС ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Досліджено вплив США на радянську політику релігійної свободи католиків під час Другої світової війни, етапи формування американської політики щодо свободи віросповідання в СРСР. Аналізуються дипломатичні зусилля США, спрямовані на захист прав католиків обох обрядів – латинського та східного – на територіях радянського впливу. Особлива увага приділена ролі Ватикану та громадській думки у США щодо американсько-радянських відносин в релігійному питанні.

Мета дослідження – з'ясувати роль Сполучених Штатів Америки у зміні ставлення радянської влади до Католицької церкви в період Другої світової війни. Методологія. У роботі застосовано міждисциплінарний підхід, що поєднує історичний аналіз, політичний контекст та дипломатичні аспекти. Використання методів історико-порівняльного аналізу, контент-аналізу офіційних документів і дипломатичного листування дозволило проаналізувати політичні рішення радянського уряду і їх наслідки для релігійної свободи католиків. Джерельну базу дослідження становлять архівні документи (зокрема, матеріали радянських спецслужб і американських дипломатичних установ), а також мемуари очевидців подій.

Висновки. Політика СРСР щодо католиків мала стратегічний характер і реалізовувалася шляхом адміністративного тиску, репресій і пропаганди. США, хоча й декларували підтримку релігійної свободи, не змогли суттєво вплинути на внутрішню радянську конфесійну політику. Радянська влада застосовувала диференційований підхід до католиків обох обрядів: римокатоликів піддавали систематичним репресіям, спрямованим на повне знищення, а грекокатоликів примусово інтегрували до Російської православної церкви. Отримані висновки розширюють уявлення про механізми радянської релігійної політики, зокрема щодо обмеження свободи віросповідання, а також про роль США у просуванні релігійної свободи для католиків як складової ширшої стратегії захисту прав віруючих в умовах війни.

Ключові слова: СРСР, Ватикан, Друга світова війна, Католицька церква, релігійна свобода.

Постановка проблеми. Друга світова війна стала не лише військовим протистоянням, а й періодом глибоких трансформацій у внутрішній та зовнішній політиці держав-учасниць. В умовах глобального конфлікту уряди змушені були переглядати свої ідеологічні пріоритети, вибудовувати нові моделі міжнародної взаємодії та балансувати між стратегічними інтересами й власними політичними принципами. Одним із таких суперечливих питань стала релігійна політика Радянського Союзу, яка, залишаючись частиною офіційної антирелігійної доктрини, водночас ставала об'єктом уваги з боку західних союзників.

Формування міжнародних норм у сфері свободи віросповідання значною мірою відбулося тому, що Сполучені Штати Америки, де релігія відігравала важливу роль у суспільному та політичному житті, взяли на себе лідерство у їхньому поширенні. Це, однак, створювало потенційний конфлікт між СРСР та США, оскільки американська адміністрація, що відстоювала ці принципи, не могла ігнорувати питання релігійних утисків у Радянському Союзі, зокрема щодо католицької громади. Необхідність збереження воєнного союзу з Москвою у боротьбі проти нацизму ставила перед Білим домом складне завдання: узгодити стратегічну співпрацю з відстоюванням демократичних цінностей.

Аналіз останніх досліджень. Питання взаємовідносин радянської влади та Католицької церкви в період Другої світової війни є предметом численних наукових досліджень. Основними напрямками вивчення залишаються радянські репресії проти католицької громади та трансформація відносин між Ватиканом і Кремлем. Дослідники, зокрема Е. Бистрицька [1], О. Гудзяк [2], Я. Свіланс [3], Б. Тарковська [4] та Б. Чаплицький [5], у своїх працях детально розкривають репресивну політику СРСР щодо католиків, підкреслюючи систематичний характер переслідувань та їхню жорстокість. Вони дійшли висновку, що радянська влада прагнула повністю знищити католицьку церкву на окупованих територіях, використовуючи для цього широкий спектр репресивних заходів. Натомість, П. Бле [6] та П. Кент [7] у своїх роботах аналізують дипломатичні контакти між Святим Престолом і радянським керівництвом, досліджуючи спроби Ватикану захистити вірян та налагодити діалог з Кремлем. Вони показали, що Ватикан намагався використовувати дипломатичні канали для полегшення становища католиків, але ці зусилля часто наштотувалися на непримиренну позицію більшовиків. Водночас вплив офіційного Вашингтона на ситуацію з релігійною свободою католиків у СРСР залишається недостатньо висвітленим у сучасній історіографії.

Мета дослідження – з'ясувати роль Сполучених Штатів Америки у зміні ставлення радянської влади до Католицької церкви в період Другої світової війни.

Виклад основного матеріалу. Від моменту свого ствердження радянська влада декларувала принцип релігійної свободи, позиціонуючи себе як інститут, що гарантує право на вільне віросповідання не лише власним громадянам, а й готовий надати притулок іноземцям, які зазнають переслідувань за релігійні переконання [8]. Проте реальна політика СРСР кардинально розходилася із задекларованими принципами. У країні утвердилася агресивна атеїстична доктрина, що супроводжувалася системними утисками релігійних громад, репресіями проти духовенства та вірян, масовими арештами й фізичним знищенням тих хто не вписувався в ідеологічні рамки нового режиму.

Католицька церква, попри свій міжнародний статус і тісні зв'язки із Західною Європою та США, зазнала особливо жорстоких переслідувань.

Причиною цього стали як ідеологічні розбіжності, так і неможливість підпорядкувати католицизм державному контролю. Від XIX ст. Католицька церква послідовно виступала проти соціалістичних і комуністичних учень. У численних енцикліках римських понтифіків, зокрема «Qui pluribus» (1846) [9] та «Quod Apostolici muneris» (1878) [10], комуністична ідеологія засуджувалася як ворожа до християнства та суспільного ладу. Ця позиція посилилася у XX ст., коли комунізм перетворився на впливову політичну силу. Папа Пій XI у енцикліці «Divini Redemptoris» (1937) відкрито назвав більшовизм «найзапеклішим ворогом Церкви» та наголошував, що радянська Москва «веде боротьбу проти християнської цивілізації» [11].

На відміну від Православної церкви, яку радянська влада намагалася контролювати шляхом репресій та внутрішніх реорганізацій, Католицька церква залишалася поза безпосереднім впливом Кремля. Її адміністративний центр – Ватикан – перебував поза юрисдикцією радянської влади, а церковна ієрархія підпорядковувалася Святому Престолові, що унеможливлювало інтеграцію католицького духовенства в радянську політичну систему. Відтак більшовицький режим сприймав Католицьку церкву не лише як непримиренного ідеологічного опонента, а й як потенційну загрозу з боку міжнародної дипломатії.

Окрім фундаментальних ідеологічних та політичних суперечностей, конфлікт Кремля з Католицькою церквою посилювався ситуативними чинниками. Серед них – активна підтримка католиками антикомуністичних рухів у різних країнах, участь католицького духовенства в опозиційних до більшовиків структурах, а також підозри радянських спецслужб щодо їхніх зв'язків із західними державами. Таким чином, латинство сприймалося радянською владою не лише як релігійний інститут, а й як політичний противник. Незалежна позиція та міжнародний авторитет робили його однією з найнебезпечніших для радянського режиму релігійних спільнот.

Одним із перших проявів антирелігійних репресій у Радянській Росії став процес над могильовським митрополитом Едуардом фон Роппом, який відкрито виступав на захист прав католиків на вільне віросповідання. У 1919 р. його засудили до смертної кари за «антирадянську діяльність» [3, р. 230], однак завдяки втручанням Ватикану вирок замінили на депортацію [12, р. 250]. У 1920–1930-х рр. радянська влада заборонила висвячення нових католицьких єпископів, що призвело до поступового згасання церковної ієрархії. Будь-які спроби таємного рукоположення жорстко придушувалися радянськими спецслужбами, а в 1936 р. останній католицький єпископ СРСР Пій-Ежен Неве був змушений залишити країну без можливості повернення [13, р. 381]. Водночас більшість католицьких священників або загинули або опинилися в таборах. У 1917–1939 рр. унаслідок радянських репресій загинуло понад 500 католицьких священнослужителів, з яких понад 200 були страчені [14].

Масштабні релігійні переслідування привернули увагу міжнародної спільноти. 2 лютого 1930 р. Папа Пій XI засудив радянські злочини як «жахливі та святотатські», закликавши до «хрестового походу молитов» [15, р. 89-93].

Особливу стурбованість ситуація переслідування християн викликала у США, де значна частина населення сповідувала католицизм, а принципи релігійної свободи були глибоко вкорінені як у суспільному житті, так і в міжнародній політиці. Жорстокі репресії проти релігійних громад в СРСР стали серйозною перешкодою для встановлення дипломатичних відносин між двома державами. Лише президент США Франклін Делано Рузвельт, який очолив країну у березні 1933 р., виявив зацікавленість у налагодженні дипломатичних контактів із Радянським Союзом. Проте така ініціатива могла спричинити внутрішньополітичну кризу, особливо з боку впливових релігійних спільнот, зокрема католицької ієрархії [16, с. 30]. Відтак американська сторона висунула передумову, без виконання якої визнання СРСР унеможлиблювалося: гарантії свободи совісті та вільного віросповідання [17, р. 229].

Для врегулювання питання на початку листопада 1933 р. до Вашингтона прибула радянська делегація на чолі з народним комісаром закордонних справ Максимом Литвиновим. Враховуючи позицію значної частини американського суспільства, уряд США спочатку наполягав на забезпеченні релігійних прав усіх громадян Радянського Союзу. Однак після напружених переговорів, коли стало очевидно що радянське керівництво не відступить від своєї антирелігійної політики, державний секретар США Корделл Халл, який очолював перемовини, змінив позицію, заявивши, що принаймні очікує гарантій релігійної свободи для американців, які перебуватимуть на території СРСР [18, с. 608].

Пом'якшення вимог американської сторони мало двоякі наслідки. З одного боку, це ніяк не зашкоджувало утискам віруючих у Радянському Союзі, адже вони залишалися беззахисними перед державною репресивною машиною. З іншого боку, американська дипломатія усвідомлювала, що надмірний тиск міг би взагалі зірвати переговори й унеможливити будь-який діалог із радянською стороною. Так чи інакше, обидві сторони чітко визнавали факти дискримінації віруючих у СРСР. Коли стало очевидним, що США не можуть вплинути на ситуацію, а радянська влада не має наміру змінювати свою антирелігійну політику, питання звужилося лише до гарантій релігійної свободи для американських громадян на території СРСР. Це і було закріплено в дипломатичній ноті президента Ф. Рузвельта від 16 листопада 1933 р. [19, с. 646-649].

Однак навіть такі мінімальні поступки не стали перешкодою для подальших переслідувань як радянських католиків, так і католиків-американців, які проживали в СРСР [20, р. 995-996]. Руйнування католицької церковної структури досягло свого апогею напередодні Другої світової війни. Якщо на початку ХХ ст. католицька громада в Російській імперії була вельми помітною,

то до 1939 р. у всьому Радянському Союзі залишилося лише два діючі католицькі храми – костел Святого Людовика в Москві та храм Богоматері Лурдської в Ленінграді. Чисельність священнослужителів скоротилася до 16 осіб [21, с. 27]. Систематичні утиски вірян найчисельнішої конфесії в світі остаточно закріпили за СРСР, який і без цього мав негативну репутацію у цивілізованому світі, образ держави, ворожої до фундаментальних прав і свобод людини.

Після вторгнення Радянського Союзу у Польщу 17 вересня 1939 р. та окупації понад половини її території більшовицький режим негайно розпочав запровадження антирелігійної політики, тотожної тій, що вже діяла в СРСР. Вже 11 жовтня 1939 р. НКВС розпорядився посилити нагляд за католицьким духовенством, створюючи розгалужену систему стеження та доносництва серед парафіян і церковних працівників [22, с. 88]. Паралельно радянська влада розпочала масове закриття храмів, конфіскацію церковного майна та заборону будь-якої релігійної діяльності поза межами культових споруд. Навчання дітей основам віри на окупованих територіях криміналізували, що стало ще одним ударом по релігійній ідентичності місцевого населення.

Репресії проти духовенства набули системного характеру: священників масово заарештовували, відправляли до таборів або страчували. За оцінками польського дослідника П. Шубарчика, у 1939–1941 рр. радянські каральні органи стратили близько 200 католицьких священників; ще понад 100 були депортовані до таборів на півночі СРСР [22, с. 91, 93]. Серед польських військовополонених, розстріляних радянською владою у Катині 1940 р., були щонайменше 31 капелан, з яких 25 – римо-католики [4, с. 13]. Радянські органи безпеки не одразу усвідомили, що частина військовополонених офіцерів насправді була священнослужителями, оскільки вони носили військову форму загального зразка [23, с. 114]. Однак навіть після встановлення їхнього статусу більшовицький режим не проявив жодного милосердя. Попри висновки аналітиків Центрального розвідувального управління США, що радянська влада нібито прагнула уникати надмірного застосування сили [24, р. 24], насправді її методи боротьби з релігією були жорстокими та безкомпромісними. Ватикан розцінив радянську окупацію як один із «найтрагічніших періодів у тисячолітній історії католицької Польщі» [25, р. 4].

Додаймо, що подібну до західноукраїнських теренів політику щодо католицької церкви СРСР впроваджував і на інших окупованих територіях – в Білорусії, Естонії, Латвії та Литві. Так, документи Центрального розвідувального управління США свідчать про масові страти духовенства після захоплення Риги більшовиками [26, р. 5]. Католицький архієпископ Таллінна Едуард Готліб Профїтліх був засуджений до розстрілу, проте помер у таборі ще до виконання вироку [27, р. 125]. Державна пропаганда цілеспрямовано дискредитувала релігію [28, р. 96-97], усі сфери життя католицьких парафій зазнали тотальних утисків: викладання релігії в школах було заборонено,

катехитичні програми ліквідовано, релігійну літературу вилучено. Батькам забороняли хрестити дітей чи брати їх на богослужіння [29, р. 9]. Релігійні громади поставили під жорсткий контроль радянських спецслужб, а будь-яка релігійна діяльність поза державним наглядом оголошувалася нелегальною [30, р. 19-21].

Радикальне нищення релігійної свободи католиків у Польщі та країнах Балтії викликало глибоке обурення в американському суспільстві та політикумі [31, р. 1470; 32, р. 11483]. Однак США, не маючи реальних важелів впливу на Кремль, не могли вжити жодних ефективних заходів для захисту католиків у радянській окупаційній зоні.

З початком Німецько-радянської війни питання релігійної свободи католиків у СРСР набуло нової актуальності. Президент Ф. Д. Рузвельт, переконаний прихильник ідеї конвергенції, розглядав Радянський Союз не лише як стратегічного союзника у війні, а й як державу, на яку можна поступово впливати через поєднання дипломатичного тиску та економічної співпраці. Він вважав, що реальна трансформація більшовицького режиму можлива лише за умови одночасного застосування обох підходів: ізоляція та безкомпромісна конфронтація лише зміцнили б радянську систему, тоді як тиск, поєднаний із допомогою, мав поступово вбудувати СРСР у систему міжнародних норм.

Саме в межах цієї стратегії Рузвельт намагався як покращити міжнародну репутацію СРСР, так і вплинути на реальний стан релігійних свобод у країні. Аби послабити антагонізм американських католиків щодо Радянського Союзу, у вересні 1941 р. Майрон Тейлор, особистий представник президента США у Ватикані, був відправлений з листом до Папи Римського Пія XII із проханням підтримати ідеї Атлантичної хартії. Втім, ключовим було інше питання: американський дипломат намагався переконати Папу розмежувати поняття «комунізм» і «російський народ», аби американське суспільство не сприймало допомогу СРСР саме як підтримку більшовицької ідеології [6, р. 123]. Ватикан був добре обізнаний із реальним становищем католиків у Радянському Союзі, тож Пій XII відмовився публічно висловлюватися на цю тему. Однак завдяки неофіційній, але активній роз'яснювальній роботі серед католицького духовенства США у потрібному Рузвельту сенсі вдалося зменшити опір католицької спільноти [6, р. 123-126], яка була однією з найвпливовіших груп, що критикували співпрацю з більшовицьким режимом. Разом із іншими політичними та стратегічними чинниками це зрештою дозволило включити СРСР до країн-отримувачів допомоги за програмою ленд-лізу.

У 1941 р. Рузвельт здійснював найбільш відчутний дипломатичний тиск на Й. Сталіна, наполягаючи на послабленні репресивної політики щодо релігійних громад [33, с. 9-16]. Хоча президент США не акцентував увагу виключно на питанні католиків, його вимоги щодо загального розширення свободи віросповідання безпосередньо стосувалися й католицької спільноти. Рузвельт

чітко давав зрозуміти, що без реальних змін у ставленні до релігії масштабна американська підтримка у межах ленд-лізу опиниться під загрозою [34, р. 832].

Улітку 1941 р. після підписання угоди між польським урядом у вигнанні та СРСР генерала Владислава Андерса, звільненого з табору, призначили командувачем Польської армії, що формувалася на території Радянського Союзу. Відомий своєю недовірою до радянської влади, Андерс домогся безпрецедентного в радянській практиці дозволу на відновлення інституту військових капеланів у війську [35, с. 34]. Андерс наполягав аби душпастирська опіка в армії здійснювалася відповідно до польського законодавства та Конкордату 1925 року між Польщею і Ватиканом, який гарантував капеланам можливість задовольняти духовні потреби солдатів. Це було принциповим питанням, адже СРСР жорстоко переслідував віруючих, а дозвіл на діяльність капеланів суперечив радянській атеїстичній політиці [36, р. 19-20].

З огляду на зацікавленість Сталіна у взаємодії з Білим домом, а також його залежність від США у певних питаннях і готовність до компромісів, польський уряд у вигнанні прагнув використати цю ситуацію для захисту релігійної свободи католиків у Радянському Союзі. У жовтні 1941 р. польський посол у Вашингтоні Ян Цехановський висловив невдоволення недостатньо рішучою позицією американських представників у Москві, вважаючи що сильніша заява щодо релігійних утисків могла б принести користь [37, с. 1003]. Водночас у Державному департаменті США обговорювали можливість порушення питання становища католицького духовенства перед радянською стороною. Проте підхід залишався обережним і залежав від реакції Кремля [38, р. 1003-1004], що свідчило про прагматизм американської дипломатії. У розпал Другої світової війни Вашингтон намагався балансувати між стратегічними інтересами союзників і захистом фундаментальних прав людини, зокрема свободи віросповідання.

Відновлення діяльності Російської православної церкви (РПЦ) у вересні 1943 р., що ознаменувало зміну конфесійної політики Сталіна, породило сподівання на світоглядні та політичні трансформації більшовиків. Перевірити реальність цих змін Сполучені Штати змогли досить швидко. У вересні 1943 р. держсекретар Корделл Галл офіційно звернувся до радянського уряду з проханням дозволити приїзд американського священника Антоніо Лабержа, який мав приєднатися до католицького капелана Леопольда Брауна, що перебував у СРСР з 1934 р. [39, р. 1211-1212]. Необхідно підкреслити, протягом усього періоду Москва відмовлялася визнати офіційний статус Леопольда Брауна як апостольського адміністратора католиків у СРСР, розглядаючи його виключно як приватну особу [40, р. 1222-1223].

Означена вище ініціатива, окрім пастирської місії, мала стати тестом на відкритість радянської влади до реальної релігійної свободи в контексті заявленого «відродження» церкви. Проте радянська бюрократія вдалася до зволікань. Попри підтримку посольства США в Москві, запит залишався без

відповіді. Лише після численних звернень радянський дипломат Андрій Вишинський пояснив відмову тим, що питання не стосується релігійних свобод, а є суто практичним: чи дійсно о. Браун потребує помічника [41, р. 1215]. Фактично воно залишалося невирішеним до кінця війни. Лише у квітні 1945 р. (через півтора року після початкового запиту) уряд попередньо погодився на приїзд іншого священника на заміну Брауну [42, р. 1125]. Переговори про прибуття нового капелана, які тривали все літо 1945 р. та неодноразово піднімалися на рівні Держдепартаменту [43, р. 1128-1129], були вирішені лише наприкінці року [44, р. 674-675].

Навесні 1944 р. союзники активно готувалися до вирішальної військової операції – висадки в Нормандії. Однією з ключових стратегічних цілей було забезпечення скоординованих дій із Червоною армією, що просувалася на Захід, аби не дозволити німцям зосередити основні сили на західному фронті. У цьому контексті питання польської державності набуло нового значення, адже на територію Польщі вступили радянські війська, фактично закріплюючи контроль СРСР над країною. Це викликало занепокоєння щодо майбутнього польської незалежності, оскільки Москва одночасно просувала створення прокомуністичного уряду, що мав замінити еміграційний уряд у Лондоні. Разом із питанням політичного суверенітету Польщі постало й питання релігійної свободи. Переважно католицька країна тепер опинилася під впливом держави, що проводила політику жорстких обмежень релігійного життя. Якщо раніше проблема переслідування католиків розглядалася виключно в контексті внутрішньої політики СРСР, то тепер вона поширювалася й на територію Польщі, що викликало занепокоєння не лише серед поляків, а й серед західних союзників.

Несподівано ініціатива щодо забезпечення свободи віросповідання в Польщі надійшла від Й. Сталіна. На початку березня 1944 р. він звернувся до президента США Ф. Рузвельта з проханням дозволити двом американським громадянам польського походження – професору Оскару Ланге та католицькому священнику Станіславу Орлеманському – відвідати Москву для переговорів з радянськими високопосадовцями. Обидва мали прорадянські погляди, що відповідало інтересам Кремля [45, р. 1442]. Ця ініціатива викликала занепокоєння у Державному департаменті США. Як зазначив заступник державного секретаря Едвард Стеттініус у меморандумі від 8 березня 1944 р., такі переговори могли мати серйозні політичні наслідки, оскільки Ланге та Орлеманський представляли спотворене бачення польсько-радянського питання, що не відображало позицію американської громадськості [45, р. 1442-1443]. Візит Орлеманського до Москви офіційно мотивувався необхідністю «вивчення становища поляків та польської армії в СРСР» [46]. Проте справжня мета полягала у створенні підконтрольного Кремлю альтернативного польського уряду, що підтверджується відповідними документами Державного департаменту [47, р. 8-9].

Кремль прагнув використати Орлеманського для досягнення трьох цілей: покращення іміджу СРСР серед американських католиків, впливу на польське духовенство, яке переважно підтримувало уряд у вигнанні, та потенційного зближення з Ватиканом [48, р. 845]. Радянські спецслужби мали намір використати візит Орлеманського для з'ясування позиції Ватикану щодо радянської релігійної політики [49, р. 330]. Натомість американський уряд, намагаючись зберегти баланс, не хотів вступати в конфронтацію з СРСР, але водночас не підтримував радянську ініціативу створення маріонеткового польського уряду [50, р. 1402]. Розуміючи політичні та пропагандистські цілі візиту, Рузвельт через посла в Москві повідомив Сталіна, що уряд США не несе відповідальності за дії Ланге та Орлеманського [51, р. 13].

Під час першої зустрічі зі Сталіном 28 квітня 1944 р. Орлеманський заявив про намір впливати на американських поляків, поширюючи прорадянські наративи. Він прагнув схилити польське католицьке духовенство у США до підтримки СРСР, змінюючи таким чином політичну риторику щодо польського питання у Вашингтоні. Сталін, зі свого боку, запевнив, що СРСР не планує переслідувати релігію, пояснюючи минулі епізоди репресій боротьбою з антирадянською діяльністю церковних ієрархів [52, с. 36-42].

Головною темою другої зустрічі, яка відбулась 5 травня 1944 р., стали гарантії релігійної свободи для католиків у Польщі та СРСР, що могло б вплинути на ставлення католицького електорату США, зокрема американських поляків, до радянської політики. Орлеманський наголосив на впливові антирадянськи налаштованої церковної ієрархії на католиків в Америці [53, с. 59]. Відтак священник запропонував Сталіну публічно підтвердити, що Католицька церква не зазнаватиме переслідувань. Той висловив готовність надати гарантії, заявивши, що «ніяких релігійних репресій не повинно бути і не буде» та пообіцяв карати тих, хто порушуватиме право на свободу віросповідання [53, с. 60]. Радянський лідер письмово запевнив, що політика переслідування Католицької церкви вважається «неприпустимою і виключеною», підкресливши свою прихильність до «свободи совісті та свободи віросповідання». Також Сталін висловив бажання співпраці з папою Римським Пієм XII. Документ він підписав власноруч та дозволив Орлеманському оприлюднити його зміст у будь-який час [54].

Після повернення до США Орлеманський передав оригінал письмових обіцянок Сталіна апостольському делегату в США архієпископу Амлето Джованні Чіконьяні [55, р. 1] та оприлюднив їх на прес-конференції, представивши радянського диктатора як захисника свободи віросповідання [56]. Однак Ватикан скептично поставився до цих обіцянок. Представник президента Рузвельта при Святому Престолі М. Тейлор у липні 1944 р. повідомив, що Ватикан не мав ілюзій щодо гарантій релігійної свободи, наданих Сталіним [57, р. 1217-1221]. У Державному секретаріаті Ватикану візит Орлеманського до Москви розглядали як політичний маневр, спрямований на

зміцнення позицій Рузвельта серед американських виборців польського походження та підготовку до анексії Польщі Радянським Союзом [58, р. 30].

Радянські обіцянки релігійної свободи, надані в середині 1940-х рр., мали конкретні політичні цілі. Йшлося про мінімізацію опору на контрольованих територіях, формування сприятливого іміджу країни на міжнародній арені та забезпечення підтримки прокомуністичного режиму в Польщі. Заяви Сталіна мали на меті послабити позиції Ватикану, з яким у цей період посилилася конфронтація, через негативне ставлення Святого Престолу до післявоєнного врегулювання та побоювання щодо посилення радянського впливу в Східній Європі. Всупереч публічним деклараціям, уряд оголосив католицизм ідеологічним противником та розгорнув масштабну кампанію антирелігійної пропаганди виключно проти цієї конфесії [59, р. 128]. Одночасно, замість проголошеної співпраці, радянське керівництво ініціювало проєкт «московського Ватикану» – спробу створити альтернативний центр впливу на православні та інші християнські спільноти. Основою цієї стратегії стало використання Московської патріархії як інструмента геополітичного контролю, насамперед у Балканському та Східноєвропейському регіонах. Концепція передбачала агресивну антиватиканську риторику та активний наступ на Українську греко-католицьку церкву (УГКЦ) – східну католицьку церкву *sui iuris*, що перебувала в єдності з Римом.

Радянське керівництво усвідомлювало, що підпорядкувати або налагодити співпрацю з католиками латинського обряду в Польщі та країнах Балтії неможливо, а тому обрало стратегію їхньої маргіналізації. Натомість до УГКЦ застосували принципово інший підхід. Спочатку влада не розглядала її негайну ліквідацію як єдиний можливий сценарій. Кремль сподівався поступово трансформувати церкву на лояльну до режиму структуру, яка відповідала б ідеологічним інтересам СРСР [60, с. 156-157].

Очільник УГКЦ митрополит Андрей Шептицький, усвідомлюючи нові політичні реалії, намагався уникати відкритого конфлікту з радянською владою та шукав можливі компроміси. Це тимчасово стримувало Кремль від радикальних дій проти Греко-католицької церкви [61, с. 255]. Однак ситуація кардинально змінилася після смерті Шептицького та приходу 1 листопада 1944 р. на митрополічу кафедру Йосипа Сліпого. На відміну від свого попередника, Сліпий зайняв безкомпромісну позицію, відкидаючи будь-які поступки радянській владі. Відтак в розумінні Сталіна стратегія «радянзації» УГКЦ виявилася безперспективною.

На тлі зростаючого національного руху в Західній Україні та загальної антикатолицької політики Кремль перейшов до репресій. Було ухвалено рішення про ліквідацію церковного проводу УГКЦ та примусове підпорядкування її парафій в Україні та Білорусі Московському патріархату. Цей крок переслідував подвійну мету: по-перше, забезпечити лояльність православної ієрархії як винагороду за її підтримку радянської влади; по-друге,

встановити монопольний контроль над релігійним життям у регіоні, остаточно усунувши вплив Ватикану [62, s. 258-259].

У ніч на 11 квітня 1945 р. під час масштабної операції радянські органи держбезпеки заарештували митрополита Йосипа Сліпого [63, с. 295-297], кількох інших ієрархів УГКЦ [64, с. 468-476] та частину парафіяльного духовенства Львова [64, с. 463-468]. У червні 1945 р. Микита Хрущов у листі до Сталіна звітував про підготовку до остаточного знищення УГКЦ, наголошуючи, що контролювана радянськими спецслужбами «ініціативна група» духовенства має офіційно оформити розрив з Ватиканом [65, р. 465]. Кремль використав підконтрольне духовенство для легітимації переходу УГКЦ до Московського патріархату.

Кульмінацією репресивної політики радянської влади став Львівський собор 8–10 березня 1946 р., який проголосив «возз'єднання» УГКЦ з РПЦ. Відповідно до оцінки сучасного дослідника історії УГКЦ Т. Пшеничного, зазначену подію необхідно розглядати як вияв крайнього цинізму керівництва СРСР у контексті декларованої політики гарантування свободи віросповідання [66, с. 203]. Організований за активної участі НКВС та за підтримки державного апарату, він не мав канонічної легітимності, оскільки відбувся без участі жодного греко-католицького єпископа, адже усі вони на той момент перебували під арештом. Формальне рішення собору про скасування Берестейської унії 1596 року та розрив зв'язків з Апостольським престолом стало юридичним прикриттям для остаточної ліквідації УГКЦ у СРСР. Фактична заборона її діяльності тривала до кінця 1980-х рр., що свідчить про системний характер утисків релігійної свободи католиків у радянській державі.

Арешти проводу УГКЦ збіглися в часі зі смертю президента Ф. Рузвельта 12 квітня 1945 р., що відволікло увагу американської громадськості від подій у СРСР. На завершальному етапі Другої світової війни президент Гаррі Трумен, хоча й займав значно критичнішу позицію щодо комуністичного режиму, ніж його попередник, зосередився передусім на формуванні післявоєнного світового порядку. Збереження хоча б мінімального рівня взаєморозуміння зі Сталіним було важливим елементом цієї стратегії. У такому контексті питання утисків греко-католиків, як і загалом проблема релігійної свободи в СРСР, не стало предметом дипломатичного тиску з боку Вашингтона. Ліквідація УГКЦ відбулася в період зародження холодної війни, коли можливості США впливати на релігійну політику Кремля були фактично відсутні.

Висновки. Дослідження ролі США у питанні релігійної свободи католиків у СРСР під час Другої світової війни дає змогу виокремити кілька ключових аспектів, що визначали підхід Вашингтону до цієї проблематики.

По-перше, попри офіційні декларації Білого дому щодо захисту фундаментальних прав людини, включно з релігійною свободою, реальна політика США у взаєминах із СРСР визначалася передусім геополітичними міркуваннями. Під час війни адміністрація Рузвельта зосереджувалася на

збереженні антигітлерівської коаліції, уникаючи дій, які могли б загострити відносини з Кремлем. Навіть після приходу до влади Г. Трумена, який займав жорсткішу позицію щодо комуністичного режиму, питання утисків католиків у СРСР залишалося другорядним у зовнішньополітичному порядку денному США. У цілому, Вашингтон керувався прагматичним принципом: у тих випадках, коли геополітичні інтереси збігалися з можливістю просування демократичних цінностей, він використовував цю нагоду. Однак якщо стратегічні міркування суперечили принципам прав і свобод, пріоритет завжди надавався реальній політичній вигоді, а не ідеалам.

По-друге, президент Рузвельт сповідував ідею конвергенції, що передбачала поєднання дипломатичного тиску з економічною та військовою підтримкою СРСР. Він вважав, що лише через таку стратегію можна було поступово інтегрувати Радянський Союз у систему міжнародних відносин і пом'якшити його внутрішню політику, зокрема в релігійній сфері. Однак цей підхід не дав очікуваних результатів: радянська влада, отримавши допомогу за програмою ленд-лізу, не зробила жодних реальних поступок у питанні релігійної свободи.

По-третє, зважаючи на значний вплив католицької спільноти у США, адміністрація Рузвельта намагалася нейтралізувати її спротив допомозі СРСР, використовуючи Ватикан як посередника. Однак Святий Престол, добре обізнаний із репресивною політикою Кремля щодо католиків, утримувався від відкритої підтримки такого курсу. Попри відмову папи Пія XII офіційно розмежовувати поняття «комунізму» та «російського народу», з його дозволу вдалося провести роз'яснювальну кампанію серед католицького духовенства США, що зменшило суспільний опір співпраці з СРСР.

По-четверте, після зміни сталінської релігійної політики у вересні 1943 р. становище католицьких громад не зазнало покращення через конфлікт між СРСР та Ватиканом. Попри загальну лібералізацію релігійного життя, католицькі спільноти опинилися під посиленням тиском. Декларовані радянським керівництвом обіцянки щодо забезпечення свободи віросповідання для католиків виявилися інструментом дипломатичної риторики.

У рамках антиватиканської політики, радянська влада застосовувала диференційований підхід до різних гілок Католицької церкви. Оскільки встановити контроль над католиками латинського обряду не вдалось, до них була застосована стратегія маргіналізації. Щодо УГКЦ, первинно розглядалася можливість її трансформації в лояльну до режиму структуру. Однак, у зв'язку з невдачею цього плану, було реалізовано більш радикальний сценарій.

По-п'яте, у 1945–1946 рр. радянська влада реалізувала план знищення УГКЦ. Попри численні свідчення про репресії проти греко-католицького духовенства, Вашингтон не чинив жодного дипломатичного тиску на Кремль. Ліквідація УГКЦ збіглася в часі з завершальним етапом Другої світової війни та початком формування післявоєнного порядку, коли США прагнули зберегти мінімальний рівень співпраці зі Сталіним. З огляду на стрімке погіршення відносин між

США та СРСР після війни та початок холодної війни, можна стверджувати, що Вашингтон просто не мав ефективних механізмів тиску, які могли б змусити Сталіна змінити свою релігійну політику.

Друга світова війна продемонструвала обмежений вплив США на релігійну політику СРСР. Проте, в умовах «Холодної війни», Вашингтон змінив стратегію, включивши питання релігійних утисків до зовнішньополітичного пріоритетів. Хоча геополітика часто домінувала над правами людини, подальші події засвідчили, що послідовна підтримка релігійних свобод є ефективним інструментом міжнародного впливу.

Список використаних джерел та літератури

1. Бистрицька Е. Еволюція політики радянської влади щодо римо-католицької та греко-католицької церков у 1939-1948 рр. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія: Історичне релігієзнавство*. 2011. № 4. С. 32–41.
2. Гудзяк О. Переслідувані за правду. Українські греко-католики в умовах тоталітарних режимів ХХ ст. Львів: Видавництво УКУ, 2017. 184 с.
3. Svilāns J., Budže A. *Latvijas Romas katoļu priesteri. Rēzekne: Latgales kultūras centra izdevniecība*, 2008. 335 p.
4. Kapelani Wojska Polskiego pomordowani na Wschodzie 1940–1941: suplement / ed. by B. Tarkowska. Warszawa: O. W. Zbroja, 2016. 267 p.
5. Чаплицкий Б., Осипова И. Книга памяти: Мартиролог Католической церкви в СССР. Москва: Серебряные нити, 2000. 766 с.
6. Blet P., S.J. Pius XII and the Second World War. According to the Archives of Vatican. Mahwah, New Jersey: Paulist Press, 1999. 304 p.
7. Kent P. Lonely Cold War of Pope Pius XII: The Roman Catholic Church and the Division of Europe, 1943-1950. Montreal: McGill-Queen's University Press, 2002. 358 p.
8. Конституция Российской Социалистической Федеративной Советской Республики. 10.07.1918. URL: <http://www.hist.msu.ru/ER/Etext/cnst1918.htm#1>
9. Qui pluribus: Encyclica. 1846. URL: <https://www.vatican.va/content/pius-ix/it/documents/enciclica-qui-pluribus-9-novembre-1846.pdf>
10. Quod Apostolici muneris: Encyclica. 1878. URL: https://www.vatican.va/content/leo-xiii/la/encyclicals/documents/hf_l-xiii_enc_28121878_quod-apostolici-muneris.pdf
11. Divini Redemptoris: Encyclica. 1937. URL: https://www.vatican.va/content/pius-xi/la/encyclicals/documents/hf_p-xi_enc_19370319_divini-redemptoris.pdf
12. Broks J. Katolicisms Latvijā 800 gados, 1186-1986: vēsturisks atskats. Rīga: Rīgas metropolijas kūrīja, 2002. 407 p.
13. Tokareva E. Vatican and Catholics in Russia in 1920-1930: communication problems. *Procedia: Social & Behavioral Sciences*. 2016. № 236. P. 379–384. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2016.12.060>
14. Чаплицкий Б. Памяти 425 католических священников разных национальностей и обрядов, погибших в тюрьмах, лагерях и ссылках. Ч. I. *Наш край*. 2018. № 53-54. С. 4–75.
15. Ad Emum P.D. Basilium Episcopum Veliternum, S.R.E. Cardinale Pompilj, vice sacra in Urbe Antistitem: de divinis iuribus in ditione Russica dire laesis reparandis. *Acta Apostolica Sedis. Commentarium Officiale. Annus XXII, Volumen XXII*. Romae: Typis Polyglottis Vaticanis, 1930. 652 p. URL: <https://www.vatican.va/archive/aas/documents/AAS-22-1930-ocr.pdf>
16. Москва-Вашингтон: политика и дипломатия Кремля, 1921-1941: сборник документов в 3 томах. Т. 3: 1933-1941 / ред. Г. Севостьянов. Москва: Наука, 2009. 780 с.
17. The Memoirs of Cordell Hull. New York: The Macmillan Company, 1948. Vol. 1. 916 p.

18. Телеграмма Народного Комиссара Иностранных Дел СССР в НКВД СССР из Вашингтона 8 ноября 1933 г. *Документы внешней политики СССР. Т. 16: 1 января - 31 декабря 1933 г.* / ред. Министерство иностранных дел СССР. Москва, 1970. 921 с.
19. Письмо народного комиссара иностранных дел СССР президенту США Рузвельту. *Советско-американские отношения. Годы непризнания. 1927-1933* / уклад. Ю. Иванов. Москва, 2002. 824 с.
20. The Ambassador in the Soviet Union (Steinhardt) to the Secretary of State. Moscow, February 17, 1941. *Foreign Relations of the United States. Diplomatic Papers, 1941. Vol. 1: General, The Soviet Union* / ed. by G. Noble, E. Perkins, G. Nuernberger. Washington: United States Government Printing Office, 1959. 1024 p.
21. Задворный В., Юдин А. История Католической церкви в России. Краткий очерк. Москва, 1995. 32 с.
22. Szubarczyk P. Czerwona Apokalipsa. Agresja Związku Sowieckiego na Polskę i jej konsekwencje. Kraków: Prohibita, 2014. 384 p.
23. Kowalska E. Nieśli otuchę innym jeńcom. Kapelani-ofiary Katynia. *Biuletyn IPN*. 2021. №. 4. P. 112–120.
24. Soviet Rule in Eastern Poland, 1939-1941. 23 January 1943. *Central Intelligence Agency's Freedom of Information Act Electronic Reading Room*. URL: <https://www.cia.gov/readingroom/docs/CIA-RDP08C01297R000500160034-5.pdf>
25. Actes et documents du Saint Siège relatifs à la Seconde guerre mondiale. Vol. 3: Le Saint Siège et la situation religieuse en Pologne et dans les Pays Baltes: 1939-1945 / ed. by P. Blet. Vaticano: Libreria Editrice Vaticana, 1967. 961 p.
26. Status of Religion in the Soviet Union. Information Report. 14 February 1954. *Central Intelligence Agency. Freedom of Information Act Electronic Reading Room*. URL: <https://www.cia.gov/readingroom/docs/CIA-RDP81-01030R000100400008-8.pdf>
27. Senn A. The Sovietization of the Baltic States. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*. 1958. № 317. P. 123–129.
28. Lithuania in 1940-1941: The History of Occupied Lithuania / ed. by A. Anusauskas. Vilnius: Genocide and Resistance Research Centre of Lithuania, 2015. 592 p.
29. The Lithuanian American Information Center. An Appeal to Fellow Americans On Behalf of the Baltic States by United Organizations of Americans of Lithuanian, Latvian and Estonian Descent. New York, 1944. 54 p.
30. Lietuvių Archyvas. Bolševizmo Metai. I. Antroji Laida / ed. by J. Balčiūnas. Kaunas: Studiu Biuro Leidinys, 1942. 320 p.
31. Senate. Thursday, February 15, 1940. Invasion of Poland. *Congressional Record, Senate. 76th Congress, 3rd Session, vol. 86, part 2*. P. 1467–1510. URL: <https://www.congress.gov/76/crecb/1940/02/15/GPO-CRECB-1940-pt2-v86-6-1.pdf>
32. House of Representatives. Wednesday, September 4, 1940. The Totalitarians. *Congressional Record, House pages. 76th Congress, 3rd Session, vol. 86, part 10*. P. 11411-11519. URL: <https://www.congress.gov/76/crecb/1940/09/04/GPO-CRECB-1940-pt10-v86-14-2.pdf>
33. Ходун Е. Проблема відсутності релігійної свободи в СРСР у відносинах Вашингтона з Москвою на початковому етапі німецько-радянської війни (червень-грудень 1941 р.). *Проблеми всесвітньої історії*. 2024. №2 (26). С. 7-20. DOI: <http://doi.org/10.46869/2707-6776-2024-26-1>
34. Memorandum of Conversation, by the Secretary of State. Washington, September 11, 1941. *Foreign Relations of the United States Diplomatic Papers, 1941. Vol. 1: General, the Soviet Union* / ed. by G. Noble, E. Perkins, G. Neuremberger. Washington: United States Government Printing Office, 1959. 1024 p.
35. Ciupka S. Działalność duszpasterska kapelanów w Armii Polskiej w ZSRR w latach 1941–1942. *Polonia*. 2017. № 5-6. P. 23–38.

36. Gula J. Catholic Poles in the USSR during the Second World War. *Religion, State and Society*. 1994. Vol. 22, № 4. P. 9-35.
37. The Ambassador in the Soviet Union (Steinhardt) to the Secretary of State. Moscow, October 6, 1941. *Foreign Relations of the United States Diplomatic Papers, 1941. Vol. 1: General, the Soviet Union* / ed. by G. Noble, E. Perkins, G. Neuremberger. Washington: United States Government Printing Office, 1959. 1024 p.
38. Memorandum by the Assistant Chief of the Division of European Affairs (Henderson) to the Assistant Secretary of State (Berle). Washington, November 29, 1941. *Foreign Relations of the United States Diplomatic Papers, 1941. Vol. 1: General, the Soviet Union* / ed. by G. Noble, E. Perkins, G. Neuremberger. Washington: United States Government Printing Office, 1959. 1024 p.
39. The Secretary of State to the Ambassador in the Soviet Union (Harriman). Washington, February 1, 1944. *Foreign Relations of the United States Diplomatic Papers, 1944. Vol. 4: Europe* / ed. by E. Perkins. Washington: United States Government Printing Office, 1966. 1473 p.
40. The Chargé in the Soviet Union (Kennan) to the Secretary of State. Moscow, November 20, 1944. *Foreign Relations of the United States Diplomatic Papers, 1944. Vol. 4: Europe* / ed. by E. Perkins. Washington: United States Government Printing Office, 1966. 1473 p.
41. The Chargé in the Soviet Union (Hamilton) to the Secretary of State. Moscow, May 26, 1944. *Foreign Relations of the United States Diplomatic Papers, 1944. Vol. 4: Europe* / ed. by E. Perkins. Washington: United States Government Printing Office, 1966. 1473 p.
42. Memorandum by the Ambassador to the Soviet Union (Harriman), Temporarily in Washington, to the Secretary of State. Washington, April 21, 1945. *Foreign Relations of the United States Diplomatic Papers, 1945. Vol. 5: Europe* / ed. by E. Perkins, S. Gleason. Washington: United States Government Printing Office, 1969. 1349 p.
43. The Secretary of State to the Ambassador in the Soviet Union (Harriman) Washington, July 3, 1945. *Foreign Relations of the United States Diplomatic Papers, 1945. Vol. 5: Europe* / ed. by E. Perkins, S. Gleason. Washington: United States Government Printing Office, 1969. 1349 p.
44. The Chargé in the Soviet Union (Kennan) to the Secretary of State. Restricted No. 2361. Moscow, January 12, 1946. *Foreign Relations of the United States, 1946. Vol. 6: Eastern Europe, the Soviet Union* / ed. by S. Gleason. Washington: United States Government Printing Office, 1969. 993 p.
45. Hull C. The Memoirs of Cordell Hull. New York: The Macmillan Company, 1948. Vol. 2. 1804 p.
46. Прием И.В. Сталиным приехавшего из Америки Станислава Орлеманьского. *Правда*. 1944. 29 апреля. С. 1. URL: <https://www.prlib.ru/item/359304>
47. Stettinius E. R., Jr. Roosevelt and the Russians: The Yalta Conference. New York: Doubleday & Company Inc., 1949. 367 p.
48. Werth A. Russia at War, 1941-1945. New York: E.P. Dutton, 1964. 1100 p.
49. Benson R., Phillips C. History of Venona. Volume II. KGB. 1995. *U.S. Department of Defense*. Doc ID: 6857247. URL: https://media.defense.gov/2024/Sep/20/2003550776/-1/-1/0/DOCID_4322087_SEALED_OK.PDF
50. Memorandum by the Under Secretary of State (Stettinius) to President Roosevelt. Washington, March 8, 1944. *Foreign Relations of the United States Diplomatic Papers, 1944. Vol. 3: The British Commonwealth and Europe* / ed. by E. Perkins. Washington: United States Government Printing Office, 1965. 1478 p.
51. Stettinius E. R., Jr. No Distribution. 3 March 1944. *Franklin D. Roosevelt Presidential Library & Museum*. Franklin D. Roosevelt, Papers as President: The President's Secretary File (PSF), 1933-1945. Series 3: Diplomatic Correspondence. Box 48. URL: http://www.fdrlibrary.marist.edu/_resources/images/psf/psfa0459.pdf

52. Запись беседы И.В. Сталина с ксендзом Ст. Орлеманьским о настроениях польской общественности в США по отношению к СССР. *Москва, 28 апреля 1944 г. Восточная Европа в документах российских архивов 1944–1953 гг. Том 1: 1944–1948 гг.* / ред. Г. Мурашко. Москва: Сибирский хронограф, 1997. 986 с.
53. Запись беседы И.В. Сталина и В.М. Молотова с ксендзом С. Орлеманьским, 4 мая 1944 г. *Советский фактор в Восточной Европе. 1944–1953 гг. В двух томах. Т. 1: 1944–1948 гг.* / ред. Т. Волокитина. Москва: РОССПЭН, 1999. 687 с.
54. Заявление Станислава Орлеманьского на пресс-конференции. *Комсомольская правда*. 1944. 14мая. С. 4. URL: <https://electro.nekrasovka.ru/books/6151627/pages/4>
55. Poole D. Memorandum of Conversations with the Rev. Stanislaus Orlemanski (and incidentally the Rev. George A. Shea, Chancellor of the Diocese) at Springfield, Massachusetts, 15 and 16 May 1944. *Wilson Center Digital Archive*. Library of Congress. Manuscript Division. W. Averell Harriman Papers. Container 172. Record ID 209830. URL: <https://digitalarchive.wilsoncenter.org/document/209830>
56. Rev. Orlemanski Says Stalin Favor Freedom of Worship. *The Michigan Daily*. 1944. 13 May. P. 4. URL: <https://digital.bentley.umich.edu/midaily/mdp.39015071756147/348>
57. Mr. Myron C. Taylor, Personal Representative of President Roosevelt to Pope Pius XII, to the President. Rome, July 17, 1944. *Foreign Relations of the United States Diplomatic Papers, 1944. Vol. 4: Europe* / ed. by E. Perkins. Washington: United States Government Printing Office, 1966. 1473 p.
58. Fejérdy A. Intransigent anti-communism and/or pragmatic diplomacy? Pius XII's Eastern policy between world war and cold war. *Anuario de Historia de la Iglesia*. 2024. № 33. P. 19-47. URL: <https://doi.org/10.15581/007.33.004>
59. *The Soviet Cultural Scene 1956–1957* / ed. by W. Laqueur, G. Lichtheim. London: Atlantic Book Publishing Co. Ltd., 1958. 300 p.
60. Синицын Ф. Советская нация и война: национальный вопрос в СССР, 1933–1945. Москва: Центрполиграф, 2018. 542 с.
61. Петрушко В. Греко-католическая Церковь и Советское государство в 1944–1945 годах. *Вестник церковной истории*. 2008. № 2. С. 249–268.
62. Stehle H. *Die Ostpolitik des Vatikans 1917–1975*. München: R. Piper & Co. Verlag, 1975, 487 s.
63. Сердюк Н. Справа ієрархів УГКЦ (1945 р.): документи і матеріали. *З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ*. 2003, №1 (20). С. 287–354.
64. Ліквідація УГКЦ (1939–1946). Документи радянських органів державної безпеки / ред. В. Сергійчук. Київ, 2006. 920 с.
65. Memorandum from Khrushchev to Stalin, June 14, 1945. *Revelations From the Russian Archives* / ed. D. Koenker, R. Bachman. Washington: Library of Congress, 1997. 808 p.
66. Пшеничний Т. Українська греко-католицька церква (1939–1991 рр.): історіографія: Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук. Київ, 2019. 436 с.

References

1. Bystrytska, E. (2011). *Evolutsiia polityky radianskoi vlady shchodo rymo-katolytskoi ta hreko-katolytskoi tserkov u 1939–1948 rr. Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu "Ostrozka akademiia". Serii: Istorychne relihiieznavstvo.* (4), 32–41. [In Ukrainian].
2. Hudziak, O. (2017). *Peresliduvani za pravdu. Ukrainski hreko-katolyky v umovakh totalitarnykh rezhymiv XX st.* Lviv: Vydavnytstvo UKU. [In Ukrainian].
3. Svilāns, J., Budže, A., (2008). *Latvijas Romas katoļu priesteri.* Rēzekne: Latgales kultūras centra izdevniecība. [In Latvian].
4. Tarkowska, B. (ed.), (2016). *Kapelani Wojska Polskiego pomordowani na Wschodzie 1940–1941: suplement.* Warszawa: O. W. Zbroja. [In Polish].

5. Chaplitskii, B., Osipova, I. (2000). *Kniga pamyati: Martirolog Katolicheskoi tserkvi v SSSR*. Moskva: Serebryanie niti. [In Russian].
6. Blet, P. (1999). *Pius XII and the Second World War. According to the Archives of Vatican*. Mahwah, New Jersey: Paulist Press. [In English].
7. Kent, P. (2002). *Lonely Cold War of Pope Pius XII: The Roman Catholic Church and the Division of Europe, 1943-1950*. Montreal: McGill-Queen's University Press. [In English].
8. *Konstitutsiya Rossiiskoi Sotsialisticheskoi Federativnoi Sovetskoi Respubliki* (1918, 10 July). [Online]. Available from: <http://www.hist.msu.ru/ER/Etext/cnst1918.htm#1> [In Russian].
9. *Qui pluribus*, (1846), Encyclica. [Online]. Available from: <https://www.vatican.va/content/pius-ix/it/documents/enciclica-qui-pluribus-9-novembre-1846.pdf> [In Latin].
10. *Quod Apostolici muneris*, (1878), Encyclica. [Online]. Available from: https://www.vatican.va/content/leo-xiii/la/encyclicals/documents/hf_l-xiii_enc_28121878_quod-apostolici-muneris.pdf [In Latin].
11. *Divini Redemptoris*, (1937), Encyclica. [Online]. Available from: https://www.vatican.va/content/pius-xi/la/encyclicals/documents/hf_p-xi_enc_19370319_divini-redemptoris.pdf [In Latin].
12. Broks, J. (2002). *Katolicisms Latvijā 800 gadus, 1186-1986: vēsturisks atskats*. Rīga: Rīgas metropolijas kūrīja. [In Latvian].
13. Tokareva, E. (2016). Vatican and Catholics in Russia in 1920-1930: communication problems. *Procedia: Social & Behavioral Sciences*. (236), 379–384. [Online]. Available from: <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2016.12.060> [In English].
14. Chaplitskii, B. (2018). Pamyati 425 katolicheskikh svyashchennikov raznykh natsionalnostei i obryadov, pogibshikh v tyurmakh, lageryakh i ssilkakh. Ch. I. *Nash kraj*. (53-54), 4–75. [In Russian].
15. Ad Emum P.D. Basilium Episcopum Veliternum, S.R.E. Cardinale Pompilj, vice sacra in Urbe Antistitem: de divinis iuribus in ditone Russica dire laesis reparandis, (1930). In: *Acta Apostolica Sedis. Commentarium Officiale. Annus XXII, Volumen XXII*. Romae: Typis Polyglottis Vaticanis. [Online]. Available from: <https://www.vatican.va/archive/aas/documents/AAS-22-1930-ocr.pdf> [In Latin].
16. Sevostyanov, G. (ed.), (2009). *Moskva-Vashington: politika i diplomatiya Kremlya, 1921-1941: sbornik dokumentov v 3 tomakh*. Moskva: Nauka. T. 3 1933-1941. [In Russian].
17. *The Memoirs of Cordell Hull*, (1948). New York: The Macmillan Company. Vol. 1. [In English].
18. Telegramma Narodnogo Komissara Inostrannikh Del SSSR v NKID SSSR iz Vashingtona 8 noyabrya 1933 g., (1970). In: Ministerstvo inostrannikh del SSSR, ed. *Dokumenti vneshnei politiki SSSR. T. 16: 1 yanvarya - 31 dekabrya 1933 g.* Moskva. [In Russian].
19. Pismo narodnogo komissara inostrannikh del SSSR prezidentu SShA Ruzveltu, (2002). In: Yu. Ivanov, arrang. *Sovetsko-amerikanskie otnosheniya. Godi nepriznaniya. 1927-1933*. Moskva. [In Russian].
20. The Ambassador in the Soviet Union (Steinhardt) to the Secretary of State. Moscow, February 17, 1941, (1959). In: G. Noble, E. Perkins, G. Nuernberger, ed. *Foreign Relations of the United States. Diplomatic Papers, 1941. Vol. 1: General, the Soviet Union*. Washington: United States Government Printing Office. [In English].
21. Zadvornii, V., Yudin, A. (1995). *Istoriya Katolicheskoi tserkvi v Rossii. Kratkii ocherk*. Moskva. [In Russian].
22. Szubarczyk, P. (2014). *Czerwona Apokalipsa. Agresja Związku Sowieckiego na Polskę i jej konsekwencje*. Kraków: Prohibita. [In Polish].
23. Kowalska, E. (2021). Nieśli otuchę innym jeńcom. Kapelani-ofiary Katynia. *Biuletyn IPN*. (4), 112–120. [In Polish].
24. *Soviet Rule in Eastern Poland, 1939-1941*, (1943). Central Intelligence Agency's Freedom of Information Act Electronic Reading Room. [Online]. Available from: <https://www.cia.gov/readingroom/docs/CIA-RDP08C01297R000500160034-5.pdf> [In English].

25. Blet, P. (ed.), (1967). *Actes et documents du Saint Siège relatifs à la Seconde guerre mondiale. Vol. 3: Le Saint Siège et la situation religieuse en Pologne et dans les Pays Baltes: 1939-1945.* Vaticano: Libreria Editrice Vaticana. [In French].
26. *Status of Religion in the Soviet Union. Information Report*, (1954). Central Intelligence Agency. Freedom of Information Act Electronic Reading Room. [Online]. Available from: <https://www.cia.gov/readingroom/docs/CIA-RDP81-01030R000100400008-8.pdf> [In English].
27. Senn, A. (1958). The Sovietization of the Baltic States. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science.* (317), 123–129. [In English].
28. Anusauskas, A., (ed.), (2015). *Lithuania in 1940-1941: The History of Occupied Lithuania.* Vilnius: Genocide and Resistance Research Centre of Lithuania. [In English].
29. *The Lithuanian American Information Center. An Appeal to Fellow Americans On Behalf of the Baltic States by United Organizations of Americans of Lithuanian, Latvian and Estonian Descent*, (1944). New York. [In English].
30. Balčiūnas, J. (ed.), (1942). *Lietuvių Archyvas. Bolševizmo Metai. I. Antroji Laida.* Kaunas: Studiu Biuro Leidinys. [In Lithuanian].
31. Invasion of Poland, (1940). *Congressional Record, Senate. 76th Congress, 3rd Session.* 86(3), 1467–1510. [Online]. Available from: <https://www.congress.gov/76/crecb/1940/02/15/GPO-CRECB-1940-pt2-v86-6-1.pdf> [In English].
32. The Totalitarians, (1940). *Congressional Record, House pages. 76th Congress, 3rd Session.* 86(10), 11411-11519. [Online]. Available from: <https://www.congress.gov/76/crecb/1940/09/04/GPO-CRECB-1940-pt10-v86-14-2.pdf> [In English].
33. Khodun, E. (2024). Problema vidсутnosti relihiinoi svobody v SRSR u vidnosynakh Vashynhtona z Moskvoiu na pochatkovomu etapi nimetsko-radianskoi viiny (cherven-hruden 1941 r.). *Problemy vsesvitnoi istorii.* 2(26), 7–20. [Online]. Available from: <http://doi.org/10.46869/2707-6776-2024-26-1> [In Ukrainian].
34. Memorandum of Conversation, by the Secretary of State. Washington, September 11, 1941, (1959). In: Noble, G., Perkins, E., Neuremberger G., ed. *Foreign Relations of the United States Diplomatic Papers, 1941. Vol. 1: General, the Soviet Union.* Washington: United States Government Printing Office. [In English].
35. Ciupka, S. (2017). Działalność duszpasterska kapelanów w Armii Polskiej w ZSRR w latach 1941–1942. *Polonia.* (5-6), 23–38. [In Polish].
36. Gula, J. (1994). Catholic Poles in the USSR during the Second World War. *Religion, State and Society.* 22(4), 9-35. [In English].
37. The Ambassador in the Soviet Union (Steinhardt) to the Secretary of State. Moscow, October 6, 1941, (1959). In: Noble, G., Perkins, E., Neuremberger, G., ed. *Foreign Relations of the United States Diplomatic Papers, 1941. Vol. 1: General, the Soviet Union.* Washington: United States Government Printing Office. [In English].
38. Memorandum by the Assistant Chief of the Division of European Affairs (Henderson) to the Assistant Secretary of State (Berle). Washington, November 29, 1941, (1959). In: Noble, G., Perkins, E., Neuremberger, G., ed. *Foreign Relations of the United States Diplomatic Papers, 1941. Vol. 1: General, the Soviet Union.* Washington: United States Government Printing Office. [In English].
39. The Secretary of State to the Ambassador in the Soviet Union (Harriman). Washington, February 1, 1944, (1966). In: Perkins, E., ed. *Foreign Relations of the United States Diplomatic Papers, 1944. Vol. 4: Europe.* Washington: United States Government Printing Office. [In English].
40. The Chargé in the Soviet Union (Kennan) to the Secretary of State. Moscow, November 20, 1944, (1966). In: Perkins, E., ed. *Foreign Relations of the United States Diplomatic Papers, 1944. Vol. 4: Europe.* Washington: United States Government Printing Office. [In English].

41. The Chargé in the Soviet Union (Hamilton) to the Secretary of State. Moscow, May 26, 1944, (1966). In: Perkins, E., ed. *Foreign Relations of the United States Diplomatic Papers, 1944. Vol. 4: Europe*. Washington: United States Government Printing Office. [In English].
42. Memorandum by the Ambassador to the Soviet Union (Harriman), Temporarily in Washington, to the Secretary of State. Washington, April 21, 1945, (1969). In: Perkins, E., Gleason, S., ed. *Foreign Relations of the United States Diplomatic Papers, 1945. Vol. 5: Europe*. Washington: United States Government Printing Office. [In English].
43. The Secretary of State to the Ambassador in the Soviet Union (Harriman) Washington, July 3, 1945, (1969). In: Perkins, E., Gleason, S., ed. *Foreign Relations of the United States Diplomatic Papers, 1945. Vol. 5: Europe*. Washington: United States Government Printing Office. [In English].
44. The Chargé in the Soviet Union (Kennan) to the Secretary of State. Restricted No. 2361. Moscow, January 12, 1946, (1969). In: Gleason, S., ed. *Foreign Relations of the United States, 1946. Vol. 6: Eastern Europe, the Soviet Union*. Washington: United States Government Printing Office. [In English].
45. Hull, C. (1948). *The Memoirs of Cordell Hull. Vol. 2*. New York: The Macmillan Company. [In English].
46. Priem I.V. Stalinym prikhavshego iz Ameriki Stanislava Orlemanskogo, (1944). *Pravda*. 29 April. P. 1. [Online]. Available from: <https://www.prlib.ru/item/359304> [In Russian].
47. Stettinius, E., Jr. (1949). *Roosevelt and the Russians: The Yalta Conference*. New York: Doubleday & Company Inc. [In English].
48. Werth, A. (1964). *Russia at War, 1941-1945*. New York: E.P. Dutton. [In English].
49. Benson, R. та Phillips, C. (1995). *History of Venona. Volume II. KGB*. Doc ID: 6857247. U.S. Department of Defense. [Online]. Available from: https://media.defense.gov/2024/Sep/20/2003550776/-1/-1/0/DOCID_4322087_SEALED_OK.PDF [In English].
50. Memorandum by the Under Secretary of State (Stettinius) to President Roosevelt. Washington, March 8, 1944, (1965). In: Perkins, E., ed. *Foreign Relations of the United States Diplomatic Papers, 1944. Vol. 3: The British Commonwealth and Europe*. Washington: United States Government Printing Office. [In English].
51. Stettinius, E. Jr. (1944). *No Distribution*. Franklin D. Roosevelt, Papers as President: The President's Secretary File (PSF), 1933-1945, Series 3: Diplomatic Correspondence, Box 48. Franklin D. Roosevelt Presidential Library & Museum. [Online]. Available from: http://www.fdrlibrary.marist.edu/_resources/images/psf/psfa0459.pdf [In English].
52. Zapis besedi I.V. Stalina s ksendzom St. Orlemanskim o nastroeniyakh polskoi obshchestvennosti v SShA po otnosheniyu k SSSR. Moskva, 28 aprelya 1944 g., (1997). In: G. Murashko, ped. *Vostochnaya Yevropa v dokumentakh rossiiskikh arkhivov 1944-1953 gg. Tom 1: 1944-1948 gg.* Moskva: Sibirskii khronograf. [In Russian].
53. Zapis besedi I.V. Stalina i V.M. Molotova s ksendzom S. Orlemanskim, 4 maya 1944 g., (1999). In: T. Volokitina, ed. *Sovetskii faktor v Vostochnoi Yevrope. 1944-1953 gg. V dvukh tomakh. T. 1: 1944-1948 gg.* Moskva: ROSSPEN. [In Russian].
54. Zayavlenie Stanislava Orlemanskogo na press-konferentsii, (1944). *Komsomolskaya pravda*. 14 May. p. 4. [Online]. Available from: <https://electro.nekrasovka.ru/books/6151627/pages/4> [In Russian].
55. Poole, D. (1944). *Memorandum of Conversations with the Rev. Stanislaus Orlemanski (and incidentally the Rev. George A. Shea, Chancellor of the Diocese) at Springfield, Massachusetts, 15 and 16 May 1944*. Library of Congress, Manuscript Division, W. Averell Harriman Papers, Container 172, Record ID 209830. Wilson Center Digital Archive. [Online]. Available from: <https://digitalarchive.wilsoncenter.org/document/209830> [In English].

56. Rev. Orlemanski Says Stalin Favor Freedom of Worship, (1944). *The Michigan Daily*. 13 May. p. 4. [Online]. Available from: <https://digital.bentley.umich.edu/midaily/mdp.39015071756147/348> [In English].
57. Mr. Myron C. Taylor, Personal Representative of President Roosevelt to Pope Pius XII, to the President. Rome, July 17, 1944, (1966). In: Perkins, E., ed. *Foreign Relations of the United States Diplomatic Papers, 1944. Vol. 4: Europe*. Washington: United States Government Printing Office. [In English].
58. Fejérdy, A. (2024). Intransigent anti-communism and/or pragmatic diplomacy? Pius XII's Eastern policy between world war and cold war. *Anuario de Historia de la Iglesia*. (22), 19–47. [Online]. Available from: <http://dx.doi.org/10.15581/007.33.004> [In English].
59. Laqueur, W., Lichtheim, G. (ed.), (1958). *The Soviet Cultural Scene 1956-1957*. London: Atlantic Book Publishing Co. Ltd. [In English].
60. Sinitsin, F. (2018). *Sovetskaya natsiya i voyna: natsionalnii vopros v SSSR, 1933-1945*. Moskva: Tsentropoligraf. [In Russian].
61. Petrushko, V. (2008). Greko-katolicheskaya Tserkov i Sovetskoe gosudarstvo v 1944-1945 godakh. *Vestnik tserkovnoi istorii*. (2), 249–268. [In Russian].
62. Stehle, H. (1975). *Die Ostpolitik des Vatikans 1917-1975*. München: R. Piper & Co. Verlag. [In German].
63. Serdiuk, N. (2003). Sprava iierarkhiv UHKTs (1945 r.): dokumenty i materialy. *Z arkhiviv VUCHK-HPU-NKVD-KHB*. 1(20), 287–354. [In Ukrainian].
64. Serhiichuk, V. (ed.), (2006). *Likvidatsiia UHKTs (1939-1946). Dokumenty radianskykh orhaniv derzhavnoi bezpeky*. Kyiv. [In Ukrainian].
65. Memorandum from Khrushchev to Stalin, June 14, 1945, (1997). In: Koenker, D., Bachman, R., ed. *Revelations from the Russian Archives*. Washington: Library of Congress. [In English].
66. Pshenychnyi, T. (2019). *Ukrainska hreko-katolytska tserkva (1939-1991 rr.): istoriohrafiiia*. Doctoral dissertation. [In Ukrainian].

Kudinov D., Khodun E. The USA and the Religious Freedom of Catholics in Soviet Policy during the Second World War.

This article examines the influence of the United States on Soviet policy concerning the religious freedom of Catholics during the Second World War, as well as the stages of the formation of American policy on religious liberty within the USSR. The study analyzes U.S. diplomatic efforts aimed at protecting the rights of Catholics of both rites – Latin and Eastern – in territories under Soviet control. Special attention is given to the role of the Vatican and public opinion in the United States in shaping American-Soviet relations on religious issues.

The objective of this study is to determine the extent to which the United States influenced Soviet policy toward the Catholic Church during the war. The article adopts an interdisciplinary methodology that integrates historical analysis with political and diplomatic perspectives. The use of historical-comparative methods, content analysis of official documents, and the examination of diplomatic correspondence enables a comprehensive assessment of Soviet governmental decisions and their implications for religious freedom. The research is grounded in archival sources, including materials from Soviet security agencies and U.S. diplomatic institutions, as well as memoirs of eyewitnesses.

Soviet policy toward Catholics was strategic in nature, implemented through administrative pressure, repression, and propaganda. While the United States publicly advocated for religious freedom, it failed to exert significant influence over Soviet internal religious policies. The Soviet government employed a differentiated approach toward Catholics of both rites: Roman Catholics were subjected to systematic repression aimed at their complete elimination, whereas Greek Catholics were forcibly integrated into the Russian Orthodox Church. These findings contribute to a deeper understanding of Soviet mechanisms for restricting religious freedom and highlight the role of the United States in advocating for the rights of Catholics within the broader context of wartime diplomacy and human rights.

Keywords: USSR, Vatican, World War II, Catholic Church, religious freedom.